

Dorota Cianciara^{1,2}, Jolanta Muszyńska²

MARCIN KACPRZAK (1888-1968) – NON OMNIS MORIAR

MARTIN KACPRZAK (1888-1968) – NON OMNIS MORIAR

¹ Zakład Epidemiologii i Promocji Zdrowia

Centrum Medyczne Kształcenia Podyplomowego w Warszawie

² Zakład Promocji Zdrowia i Szkolenia Podyplomowego

Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego-Państwowy Zakład Higieny w Warszawie

STRESZCZENIE

CEL PRACY: celem pracy jest próba przedstawienia sylwetki naukowej profesora *Marcina Kacprzaka* ze szczególnym uwzględnieniem Jego związków z Państwowym Zakładem Higieny w Warszawie, z którym był najdłużej związany zawodowo.

MATERIAŁ I METODY: informacje pochodzą z dokumentacji z archiwum NIZP-PZH, archiwum Warszawskiego Uniwersytetu Medycznego, czasopisma „Notatki Płockie”, sprawozdań Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ), w tym z przebiegu konferencji założycielskiej Światowej Organizacji Zdrowia (ŚOZ) w Nowym Jorku w 1946 r. oraz innych źródeł.

WYNIKI: *Marcin Kacprzak* urodził się w rodzinie chłopskiej na Mazowszu, należącej wówczas do cesarstwa rosyjskiego (zabór rosyjski). Studia medyczne odbył na Sorbonie w Paryżu. W latach 1922-1924 jako stypendysta Fundacji Rockefellera studiował higienę i organizację służby zdrowia w *Johns Hopkins University* w Baltimore. W latach 1924-1944 pracował w Państwowej Szkole Higieny przy PZH jako kierownik działu epidemiologii i statystyki. Od 1945 do 1952 r. był kierownikiem tej Szkoły, a w latach 1954-1963 kierownikiem Zakładu Higieny Szkolnej w PZH. W latach 1946-1965 pracował w Akademii Medycznej w Warszawie, gdzie pełnił funkcję dziekana wydziału lekarskiego (1948-1954) i rektora (1955-1962). W latach 1946-1948 uczestniczył w przygotowaniach do powołania Światowej Organizacji Zdrowia. W 1957 r. został szóstym laureatem prestiżowej nagrody Fundacji *Léon'a Bernard'a*, wręczanej podczas Światowego Zgromadzenia Zdrowia. Pierwszym laureatem w 1951 r. był uczestnik prac w Paryżu i Nowym Jorku prof. *René Sand* z Belgii, drugim w 1952 r. – prof. *Charles-Edward Amory Winslow* z USA, bakteriolog, a nie lekarz, twórca pierwszej definicji zdrowia publicznego. *Marcin Kacprzak* był członkiem honorowym *American Public Health Association*. Był autorem ponad 200 prac.

Słowa kluczowe: *higiena, zdrowie publiczne, historia medycyny, Polska, Państwowy Zakład Higieny, Akademia Medyczna w Warszawie, Światowa Organizacja Zdrowia*

ABSTRACT

AIM: the purpose of this study was to present a scientific profile of Professor *Martin Kacprzak* with particular emphasis on his relationship with national Institute of Hygiene in Warsaw – where he was working for the longest time.

MATERIAL AND METHODS: information derived from documentation from archives of National Institute of Hygiene (NIH), Medical University of Warsaw, magazine titled “Notatki Płockie”, UN and WHO records, including records of the International Health Conference held in New York in 1946, and other sources.

RESULTS: *Martin Kacprzak* was born in peasant family in Mazovia, at that time belonging to Russian Empire (Russian partition). He studied medicine at Sorbonne in Paris. In 1922-1924, as a Rockefeller Foundation Fellow, he studied the hygiene and health care organization at Johns Hopkins University in Baltimore. In 1924-1944 worked in State School of Hygiene in NIH as a head of epidemiology and statistics department. After WWII (1945-1952) he served as its director in 1954-1962 he supervised the school hygiene department in NIH. From 1948 to 1965 he worked at Medical University of Warsaw, also as dean of medical faculty (1948-1954) and president (1955-1962). He participated (1946-1948) in preparatory work to establish World Health Organization. In 1957 he was the sixth recipient of prestigious Léon Bernard Foundation prize, which is presented at World Health Assembly. The first recipient in 1951 was prof. *René Sand* from Belgium, the second in 1952 prof. *Charles-Edward Amory Winslow*, bacteriologist, not a doctor, author of the first definition of public health. *Martin Kacprzak* was an honorary member of American Public Health Association. He wrote over 200 articles.

Key words: *hygiene, public health, history of medicine, Poland, National Institute of Hygiene, Medical Academy in Warsaw, World Health Organization*

WSTĘP

Profesor *Marcin Kacprzak* jest symbolem higieny i medycyny społecznej oraz zdrowia publicznego w Polsce. O Jego życiu, działalności naukowej i społecznej napisano już wiele, a większość prac wyszła spod pióra uczniów Profesora oraz osób, które znały Go osobiście. Przy poszukiwaniu danych faktograficznych związanych z prof. *M. Kacprzakiem* można jednak odnaleźć nowe, nie opisane wcześniej wątki. Celem pracy była próba przedstawienia sylwetki naukowej prof. *Marcina Kacprzaka* ze szczególnym uwzględnieniem Jego związków z Państwowym Zakładem Higieny (PZH) w Warszawie, z którym był najdłużej związany zawodowo. Nowe tematy i mniej znane fakty mogą stanowić przyczynek do opracowania historii tego instytutu.

MATERIAŁ I METODY

Analizie poddano materiały dotyczące prof. *Marcina Kacprzaka* zgromadzone w bibliotece i archiwum Narodowego Instytutu Zdrowia Publicznego-Państwowego Zakładu Higieny w Warszawie (dokumenty z lat 1940-1964) oraz w archiwum Warszawskiego Uniwersytetu Medycznego (lata 1950-1965). Korzystano z licznych publikacji zamieszczonych w periodykach m.in. „Notatkach Płockich” i czasopismach fachowych, a także ze sprawozdań Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ), w tym z przebiegu konferencji założycielskiej Światowej Organizacji Zdrowia (ŚOZ) oraz opracowań historycznych i aktów prawnych. W pracy wykorzystano bogaty dorobek naukowy prof. *M. Kacprzaka*, w tym pracę pt. „*Tuberculosis and fertility*” z 1924 r.

WYNIKI

Dane biograficzne: lata nauki 1888-1915. *Marcin Kacprzak* urodził się 6 listopada 1888 r. w Podolszycach k. Płocka. Był synem *Leona i Marii z Dudzińskich Kacprzaków*. *Leon Kacprzak* (1843-1907 lub 1908) (1,2) z pierwszego małżeństwa z *Wiktoria z Ambroziewiczów* miał czworo dzieci, z drugiego – ośmioro (3). *Leon Kacprzak*, drobny rolnik, był dróżnikiem i początkowo sprawował nadzór nad odcinkiem szosy warszawskiej przebiegającej przez Podolszyce. Później został przeniesiony do Lelic, gdzie dozorował odcinek traktu pocztowego między Płockim i Mławą. Zamieszkał tam z rodziną. Lelice składały się z folwarku i wsi, która liczyła 22 domy, 300 mieszkanców i ok. 1100 morgów ziemi. Do najbliższego lekarza w Biełsku trzeba było pokonać dystans 10 kilometrów. *Maria Kacprzakowa* (1861-1942) prowadziła dom, pracowała

w gospodarstwie, była też wzywana do porodów i lżejszych zachorowań. Ślub wzięli w 1885 r., obydwójce spoczęli na cmentarzu w Bonisławiu (4).

W 1894 r. *M. Kacprzak* dostał się do trzyklasowej szkoły początkowej w Lelicach, którą ukończył w 1899 r. Uczący się w niej chłopcy pochodzili z 20 wsi. W szkole panował tłok i ciężkie warunki, a *Kacprzak* chodził tam z własnym stołkiem. W latach 1900-1905 uczęszczał do męskiego rosyjskiego gimnazjum gubernialnego w Płocku. Korepetycje przed egzaminami opłacił mu ojciec, a życzliwi darczyńcy z Płocka zapewнили mu mieszkanie i częściowe utrzymanie. Nie odnaleziono informacji o mecenasie *Kacprzaka*, wiadomo jednak, że został pochowany w Bonisławiu. W 1968 r. *Wanda Żebrowska-Kacprzakowa* składając kwiaty na jego grobie powiedziała „to dzięki temu człowiekowi, mój mąż jest uczonym” (4).

Demonstracje i strajki robotnicze z 1905 r. przyniosły również protesty szkolne. Uczestniczyli w nich gimnazjaliści z Płocka, w tym *M. Kacprzak*, wówczas uczeń klasy IV. Wkrótce, wraz z wielu kolegami, został relegowany ze szkoły. Dalszą naukę rozpoczął 4 września 1906 r. w polskim gimnazjum męskim założonym przez Polską Macierz Szkolną. Świadectwo dojrzałości uzyskał w czerwcu 1908 r. W polskim gimnazjum spotkał wielu znakomitych pedagogów, w tym dr. *Aleksandra Macieszę* (1875-1945), lekarza, który dwie godziny w tygodniu wykładał higienę w VIII klasie. Był on autorem szeregu artykułów i prac z dziedziny higieny społecznej, komunalnej oraz higieny pracy, w których posługiwał się metodami statystycznymi. W 1907 r. w czasopiśmie „Zdrowie” zamieszczono jego artykuł pt. „Program higieny szkolnej w Gimnazjum Polskim w Płocku”. Po wojnie opublikowano korespondencję nauczyciela i ucznia z lat 1926-1933 (5).

Studia lekarskie odbył *Kacprzak* w latach 1908-1914 na Sorbonie w Paryżu. Egzamin lekarski złożył w Charkowie (Ukraina) w 1915 r.

Lata pracy 1921-1944. W odrębnym życiorysie z 12 grudnia 1954 r. pisał „Pierwszą wojnę światową przebyłem w Rosji” (2). Z istniejących opracowań wiadomo, że pracował jako lekarz ziemski w Guberni Pskowskiej (6,7). Do kraju wrócił w 1921 r. i przez rok był lekarzem sanitarnym m.st. Warszawy. W latach 1922-1924 jako stypendysta Fundacji Rockefellera studiował higienę i organizację służby zdrowia w *Johns Hopkins University* w Baltimore. Studia ukończył ze stopniem doktora higieny i służby zdrowia. W 1928 r. doktoryzował się w Krakowie (8). Znał cztery języki obce – francuski, rosyjski, angielski, gorzej niemiecki, „ale mówię i piszę” – podawał po wojnie.

Pracę w PZH podjął 1 czerwca 1924 r. na stanowisku kierownika oddziału epidemiologii i statystyki Państwowej Szkoły Higieny (PSH) (9). Pracował tam do wybu-

chu powstania warszawskiego. W latach 1928-1939 był również naczelnikiem wydziału statystyczno-sprawozdawczego w Ministerstwie Opieki Społecznej. W okresie tym wykładał higienę na wydziale humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego (UW), na wydziale inżynierii lądowej Politechniki oraz w prywatnej szkole wyższej – Wolnej Wszechnicy Polskiej (2). We Wszechnicy byli zatrudnieni m.in. *Ludwik Hirszfeld* i *Janusz Korczak*. W 1928 r. po śmierci dr. *Józefa Polaka* objął redakcję czasopisma „Zdrowie”. Był również współredaktorem „Medycyny Doświadczalnej i Społecznej” oraz „Warszawskiego Czasopisma Lekarskiego”. Brał udział w życiu społeczno-lekarskim, w tym w pracach Naczelnej Izby Lekarskiej, Polskiego Towarzystwa Higienicznego (PTH). Od 1937 r. był prezesem Towarzystwa Medycyny Społecznej (10). Przed wojną uczestniczył w pracach międzynarodowych organizacji związanych ze zdrowiem. Został odznaczony orderem Polonia Restituta V klasy (Krzyż Kawalerski) (1).

Ożenił się z inżynier rolnik *Wandą Żebrowską* (1890-1969?). W latach trzydziestych aktywnie uczestniczyła w pracach organizacji kółek rolniczych. Była autorką „Książki gospodyni wiejskiej” oraz podręcznika dla uczniów przysposobienia rolniczego. Wymieniana jest wśród osób zasłużonych w rozwoju szkół w Gólczyźnie, wsi k. Ciechanowa (11).

W czasie obrony Warszawy w 1939 r. dr *Kacprzak* opatrywał rannych w Szpitalu Ujazdowskim (12). W dniu 21 lutego 1940 r. lekarz gubernialny (szef Wydziału Zdrowia Dystryktu Warszawskiego GG) dr *Kaminski* wystosował pismo do PZH (pod nazwą *Statistische Hygienische Institut*, dyrektorem był jeszcze pułkownik doc. *Gustaw Szulc*) z prośbą o zatrudnienie w Zakładzie i wpisanie na listę płac trzech osób, które są mu potrzebne do przeglądu i oceny akt byłego Departamentu Służby Zdrowia (zapewne w Ministerstwie Opieki Społecznej). Jedną z tych osób był dr *M. Kacprzak*. Tydzień później *Kaminski* informował, że *Kacprzakowi* należy się wynagrodzenie od lutego i w kwestii tej interweniował już w wydziale finansów szefostwa GG. Od listopada 1942 r. w PZH prowadzono kursy dla kierowników kolumn przeciwepidemicznych do walki z dudem plamistym. *M. Kacprzak* wykładał tam epidemiologię. Ponadto, wspólnie ze *Stanisławą Adamowiczową*, gromadził i opracowywał dane epidemiologiczne z terenu GG (13).

W lutym 1944 r. przedstawił w PZH zaświadczenie (w wersji polskiej i niemieckiej) wystawione przez naczelnego lekarza w sanatorium w Rudce dr. *Zygmunta Śladkowskiego*. Zaświadczał on, że dr *M. Kacprzak* cierpi na przewlekłe schorzenia mięśnia sercowego „jak również jest fizycznie i nerwowo wyczerpany”. A jego stan zdrowia „wymaga koniecznie kilkutygodniowego leczenia wypoczynkowego w warunkach wiejskich”. Ówczesny dyrektor prof. *Robert Kudicke* udzielił mu 2 tygodni urlopu od 14 lutego. Wykorzystał 12 dni (1).

Sanatorium w Rudce k. Mrozów, przeznaczone początkowo dla „chorych piersiowo”, powstało w 1908 r. Dr *Śladkowski* (1904-1986) pochodził z Górnego Śląska, studia ukończył na UJ i przed wybuchem wojny pracował w szpitalu przeciwgruźliczym w Otwocku. Namówiony przez *Kacprzaka* przeniósł się w 1943 r. do Rudki, gdzie objął stanowisko lekarza naczelnego i dyrektora. Przeniesienie miało związek z pełnieniem przez *Kacprzaka* w latach 1942-1950 funkcji prezesa Komitetu Sanatorium w Rudce. Wcześniej, w latach 1934-1936 był członkiem tego Komitetu. Komitet był powoływany przez PTH i do Towarzystwa składano doroczne sprawozdania oraz przedkładano projekt rocznego budżetu. Uchwała Rady Ministrów z dnia 22.12.1949 r. upaństwowiła Sanatorium, a Komitet zakończył swą działalność (14). Sanatorium przechodziło różne koleje losu, m.in. od 22 lipca 1941 r. do lutego 1943 r. leczono tam żołnierzy niemieckich chorych na gruźlicę, od marca 1944 r. do 20 lipca 1944 r. prowadzono trzytygodniowe turnusy wypoczynkowe dla żołnierzy niemieckich. Od 23 lipca 1944 r. teren zarekwirowano dla potrzeb rannych żołnierzy Armii Czerwonej. Do sanatorium *Kacprzak* wrócił 24 maja 1966 r. zaproszony do udziału w tzw. wieczorku artystycznym, poświęconym wspomnieniom.

Przed wojną i w czasie okupacji mieszkał przy al. Niepodległości 157, około pół godziny drogi spacerem na ul. Chocimską 24. Od 5 września 1944 r. przebywał w Grodzisku Mazowieckim, od 17 października w Piotrkowie, później był zameldowany w Łodzi przy ul. Zagajnikowej 40a (1).

L a t a p r a c y 1945-1946. W Łodzi w dniu 1 lutego 1945 r. napisał podanie do dyrektora PZH z prośbą o przyjęcie do pracy (1). Decyzję o reaktywowaniu PZH, tzw. Centrali PZH w Łodzi, podjął w styczniu 1945 r. wiceminister zdrowia i Naczelny Nadzwyczajny Komisarz do Walki z Epidemiami dr *Jerzy Morzycki*. Dyrektorem został doc. *Feliks Przesmycki*, były inspektor filii PZH i zastępca dyrektora ds. pracy terenowej (15). Pracę w PZH rozpoczęto 26 lutego 1945 r., a działalność laboratoryjną w maju tego roku (16). *M. Kacprzak* pisał, że rozpoczął pracę „od wiosny 1945 r., po odejściu Niemców” (1) na stanowisku kierownika PSH. Poza podaniem i ankietą personalną składał zaświadczenie o okresie pracy w PZH przed wojną i w czasie wojny oraz oświadczenie dwóch świadków, że „podczas okupacji był lojalnym w stosunku do Państwa Polskiego”.

W czerwcu i wrześniu 1945 r. został delegowany do Ministerstwa Zdrowia (MZ) w Warszawie, w tymczasowej siedzibie w gmachu PZH, „do załatwienia spraw związanych z wydawnictwem pism lekarskich”. W dniu 4 grudnia 1945 r. wystosował podanie do dyr. *Przesmyckiego* o treści: „Wobec powrotu niektórych

oddziałów PSH do Warszawy proszę o przeniesienie do filii w Warszawie z dniem 1 stycznia 1946 r. mnie i p. *Stanisławy Adamowiczowej*". Dziesięć dni później (15.12.1945 r.) dyrektor zwrócił się do MZ z prośbą o przeniesienie tych osób do filii w Warszawie. W dniu 5 stycznia 1946 r. dyrektor ponownie delegował *Kacprzaka* do MZ (w zastępstwie delegację podpisał inspektor PZH dr *Wł. Prażmowski*; zapewne *Władysław Prażmowski*, przedwojenny organizator filii PZH w Wilnie) i tego samego dnia minister (podpis nieczytelny) wyraził pisemnie zgodę na przeniesienie Go z dniem 1 stycznia do PSH w Warszawie „z zachowaniem dotychczasowego charakteru służbowego i grupy uposażenia” (tj. wysokiej V gr.). Nieco później (12.01.1945 r.) minister dr *Franciszek Litwin* mianował Go oficjalnie Kierownikiem PSH z uposażeniem w IV grupie. Posiadana dokumentacja zdaje się wskazywać, że po przeniesieniu zamieszkał na Chocimskiej. Od tego momentu kierownik filii w Warszawie doc. *Aleksander Szczygiel* kilkakrotnie delegował Go do Łodzi w sprawach służbowych (1).

Równoległe od października 1945 r. prowadził Katedrę i Zakład Higieny Ogólnej i Społecznej na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Łódzkiego (UŁ), którego pierwszym rektorem był prof. *Tadeusz Kotarbiński*. W lutym 1946 r. został mianowany profesorem zwyczajnym higieny ogólnej i społecznej na Wydziale Lekarskim UŁ. Dekret, podpisany przez *Stanisława Szwalbe* – (vice)Prezydenta Krajowej Rady Narodowej i *Czesława Wycecha* – Ministra Oświaty, otrzymał w dniu 3 czerwca 1946 r. (1).

Od 18 marca do 5 kwietnia 1946 r. w Paryżu uczestniczył w pracach 16 osobowego komitetu technicznego ds. przygotowania międzynarodowej konferencji zdrowia i powołania przyszłej Światowej Organizacji Zdrowia (ŚOZ). Od 19 czerwca do 22 lipca 1946 r. brał udział w konferencji w Nowym Jorku, która zatwierdziła Konstytucję ŚOZ. W opinii liderów tych konferencji, dał się poznać jako osoba kompetentna i użyteczna. Z protokołów posiedzeń wynika, że kilkakrotnie wypowiadał się proponując szeroki zakres kompetencji przyszłej ŚOZ (17,18).

L a t a p r a c y 1947-1965. Na UŁ pracował do 1947 r., a 5 sierpnia został przeniesiony z Łodzi na Katedrę Higieny na Wydziale Lekarskim UW „w charakterze profesora zwyczajnego”. Przeniesienie podpisali *B. Bierut* – Prezydent RP oraz *Stanisław Skrzyszewski* – Minister Oświaty (1). Na UŁ pracował także w 1946 r. prof. *F. Przesmycki*, który prowadził Katedrę i Zakład Bakteriologii (19).

Wydział Lekarski UW rozpoczął pracę w 1945 r. Pierwszym kierownikiem Katedry Higieny został jej przedwojenny zwierzchnik prof. *Witold Gądzikiewicz*. Po jego odejściu do Poznania prowadził ją doc. *Alek-*

sander Szczygiel. W roku akademickim 1946/47 Rada Wydziału wybrała na kierownika prof. *Kacprzaka*. Z dniem 1 stycznia 1950 r. powołano samodzielną Akademię Lekarską w Warszawie, a w marcu tego roku przemianowano ją na Akademię Medyczną (AM) (20,21).

Katedra Higieny AM jeszcze w latach 60-ych była zlokalizowana w siedzibie PZH. *Kacprzak* pełnił funkcję kierownika Katedry Higieny AM do 1962 r., a następnie (za zgodą ministra *Jerzego Sztachelskiego*) jeszcze do 1965 r. W latach 1948-54 był dziekanem Wydziału Lekarskiego, a w latach 1955-62 rektorem AM. Był też pierwszym dyrektorem Studium Doskonalenia Lekarzy AM w Warszawie (SDL), przekształconego w 1958 r. z Instytutu Doskonalenia i Specjalizacji Kadr Lekarskich, który powstał w 1953 r. W 1971 r. SDL przekształcono w Centrum Medyczne Kształcenia Podyplomowego (CMKP) w Warszawie (22). Portret *M. Kacprzaka* otwiera poczet ojców założycieli i dyrektorów CMKP w sali obrad rady naukowej tej uczelni.

W sierpniu 1965 r. rektor AM prof. *Bolesław Górnicki* wystąpił do MZ z prośbą o przedłużenie okresu pracy *Kacprzaka* na kolejne 3 lata. Zgody nie było i w październiku wystosował do Niego oficjalne pismo z podziękowaniem i wyrazami uznania za wieloletnią ofiarną pracę, „ogromną ofiarność w wychowaniu młodzieży akademickiej” oraz „trud włożony w rozwój Uczelni” (2).

Przynajmniej od marca 1948 r. *M. Kacprzak* mieszkał z żoną na poddaszu bursy PZH przy ul. Dolnej 42 w ocalałym budynku, który przed wojną należał do mokotowskiego ośrodka zdrowia – części PSH (tzw. posiadłość Amelin). W PZH pełnił funkcję kierownika PSH do 17 listopada 1952 r., kiedy zwolniono Go ze służby państwowej. Wkrótce potem zlikwidowano Państwową Szkołę Higieny. Od 1 listopada 1954 r. był kierownikiem Zakładu Higieny Szkolnej w PZH, od grudnia 1955 r. zastępcą dyrektora PZH do spraw higieny. W listopadzie 1961 r. dyr. *Przesmycki* wypowiedział *Kacprzakowi* dotychczasowe warunki płacy z końcem lutego 1962 r. Również w listopadzie Komisja Międzyresortowa ds. pracowników naukowych wyraziła zgodę na dalsze (dodatkowe) zatrudnienie. W lutym 1962 r. minister doc. *Feliks Widy-Wirski* zezwolił oficjalnie na pracę w PZH na cały etat na stanowisku zastępcy dyrektora do 30 września 1962 r. W efekcie dyrektor zatrudnił Go jako kierownika Zakładu Higieny Szkolnej i swojego zastępcę ds. higieny na okres 1.03.-30.09. 1962 r. Po upływie tego terminu dyrektor wystąpił do ministra z prośbą o wyrażenie zgody na podjęcie przez Niego w PZH prac konsultacyjnych w zakresie higieny szkolnej. W grudniu dyrektor *Przesmycki* i prof. *Kacprzak* otrzymali oddzielne pisma zezwalające na zatrudnienie na pół etatu do końca grudnia 1963 r. W grudniu spisano terminową umowę o zatrudnienie

w okresie 01.10.1962-31.12.1963 r. Do 31 stycznia 1964 r. był członkiem Rady Naukowej w PZH. Zmarł 14 lipca 1968 r.

DOROBEK ZAWODOWY

Prof. *M. Kacprzak* był higienistą, badaczem, nauczycielem, rzecznikiem zdrowia, działaczem i filantropem. W Jego życiu działalność naukowa, dydaktyczna, organizacyjna i społeczna przeplatały się i uzupełniały wzajemnie. Z wiekiem coraz bardziej oddawał się zajęciom społecznym. Na każdym z tych pól był bardzo aktywny, toteż nie sposób wymienić wszystkich dokonań.

Był autorem przynajmniej 216 prac (23), w przytłaczającej większości jedynym autorem. Przed wojną opracowywał kroniki epidemiologiczne (corocznie w latach 1925-1937) oraz pisał o epidemiologii chorób zakaźnych (w kolejności alfabetycznej: błonica, dur brzuszny, dur plamisty, gruźlica, odra, płonica, porażenie mózgowie), a także innych problemach zdrowotnych i społecznych (alkoholizm, bezrobocie, odżywianie, rozrodczość). Znaczący udział w jego dorobku, to artykuły na temat organizacji systemu zdrowotnego, jak np.: „Organizacja Służby Zdrowia w Polsce po zniesieniu Ministerstwa Zdrowia” (1926), „Ośrodki zdrowia w Polsce” (1929), „Czy należy robić oszczędności na zdrowiu publicznym” (1931), „Rozsiedlenie lekarzy w Polsce” (1937) czy „Prawo do zdrowia i jego realizacja” (1937). Sporo miejsca zajmują kroniki, sprawozdania i opisy działań w innych krajach, np.: „Wrażenia z Mediolanu” (1925), „Z zagadnień sanitarnych Jugosławii” (1926), „Sprawozdanie z konferencji w sprawie kultury wsi” (1936). Kolejne nurty, to prace na temat kształcenia w zawodach związanych z ochroną zdrowia i wymagań wobec takich osób, np.: „Nowe prądy w nauczaniu higieny” (1928), „Prądy higieny współczesnej a lekarz praktyk” (1933), czy „Pielęgniarka społeczna na wsi” (1937), a także prace adresowane do szerokiego audytorium, np. „Jak pielęgnować zdrowie w chacie wiejskiej” (1927). Część prac przedwojennych nosi francuskie lub angielskie tytuły. Przegląd ten nie daje obrazu wszystkich zagadnień, jakie podejmował w publikacjach. Trzeba przy tym odwołać się do słów prof. *Macieja Demela*, że „pisał rzeczy głębokie i finezyjne językiem komunikatywnym, z polotem, przepyszną, bogatą polszczyzną” (24) i prof. *Ludwika Hirszfelda* – „gorące serce i świetne pióro” (12).

Spośród prac badawczych warto przypomnieć „*Tuberculosis and fertility*” z 1924 r. – pracę, która była zapewne podstawą do uzyskania dyplomu doktora higieny i służby zdrowia. Została opublikowana w *The American Journal of Hygiene* (od 1965 r. *American Journal of Epidemiology*) pod nazwiskiem *Martin Kacprzak* z afiliacją *Department of Biometry and Vital*

Statistics, School of Hygiene and Public Health, Johns Hopkins University (25). Licząca 33 strony praca składa się z części zasadniczej oraz podsumowania, piśmiennictwa, 7 tabel i 10 rycin. Praca ma inną strukturę niż prace współczesne, ponieważ w części zasadniczej wyniki i dyskusja omawiane są *en block* w odniesieniu do poruszanych kolejno szczegółowych zagadnień. Praca powstała pod kierunkiem dr. *Raymond'a Pearl'a*, wymienionego z nazwiska na trzeciej stronie tekstu. Pytanie badawcze brzmiało: czy osoby chore na gruźlicę są bardziej płodne niż zdrowe? A jeśli tak, do jakiego stopnia „efekt netto” jest korygowany przez krótszy czas życia chorych. Badaniem objęto chorych na gruźlicę wybranych drogą losowania spośród osób zarejestrowanych w urzędzie zdrowia Baltimore oraz pacjentów szpitala *Johns Hopkins University*. Grupę kontrolną losowano spośród osób zdrowych, karanych za błahe przestępstwa przed sądem dla nieletnich oraz pacjentów tego szpitala. Ogółem przebadano 9 855 małżeństw (związków), z czego 1314 związków stanowiły pary, w których obydwójce małżonkowie byli chorzy na gruźlicę, chorował tylko mężczyzna albo tylko kobieta. Badani byli w wieku od 20 do 50 i więcej lat. Podstawą opracowania były wyniki wywiadów, które przeprowadzili pracownicy terenowi. Ustalano w nich liczbę żywych i martwych urodzeń, poronień i aborcji w poszczególnych związkach. Liczby te posłużyły do ustalenia liczby ciąż, traktowanej jako wskaźnik płodności. Zbierano również dane społeczno-demograficzne. Uzyskane wyniki analizowano wg obciążenia związku gruźlicą (czy i kto chorował), wieku matek, wieku ojców oraz wieku matek i ojców. W pracy postawiono 7 wniosków. Zasadniczy sprowadzał się do stwierdzenia, że płodność małżeństw, w których jeden z partnerów jest chory na gruźlicę była większa niż w grupie par zdrowych. Pozostałe wnioski stanowiły uzupełnienie tej tezy i wprowadzały ograniczenia interpretacyjne.

Po wojnie pisał mniej. Nadal jednak opisywał np. sytuację epidemiologiczną w Polsce i medycynę amerykańską. Wczesne lata 50. były w Polsce związane z apoteozą nauki radzieckiej, odkryć *Olgi Lepieszyńskiej* (rozwój komórek z materii bezkomórkowej) (26) oraz *Trofima Łysenki* (jedne gatunki, jak żyto, mogą powstawać z innych, jak pszenica) (27). W okresie tym *M. Kacprzak* zredagował „Poradnik kontrolera sanitarnego” (1953), w którym pojawia się wiele odniesień do materializmu dialektycznego i radzieckich rozwiązań w systemie zdrowotnym. W podręczniku tym podpisał się pod neutralną ideowo przedmową (28).

Jeśli rozpatrywać dorobek dydaktyczny, godzi się przypomnieć, że „ze szczególnym zamiłowaniem zajmował się wychowaniem młodzieży lekarskiej” (24). Był świetnym mówcą, czarodziejem słowa, a Jego maksymy i powiedzonka, takie jak „my, wojska sanitarne nie boimy się niczego” albo „nie mózg dziecka chodzi

do szkoły, lecz ono całe” są powtarzane w następnych pokoleniach. Potrafił bawić się słowem, gdy np. w ankiecie personalnej z 1948 r. na pytanie o specjalne zamiłowania odpowiedział „specjalnych zamiłowań unikam” (1). W Jego pogrzebie w lipcu 1968 r. uczestniczyli również studenci AM.

Analizując działalność organizacyjną należy wspomnieć, że nigdy nie należał do żadnej partii, ale piastował wiele różnych funkcji, a po wojnie był obypywany odznaczeniami i godnościami. Spośród jego licznych ról na tym polu warto wymienić dwie: udział w reaktywowaniu PTH od 3 kwietnia 1957 r. (w latach 1956-1968 był prezesem tego Towarzystwa), a przede wszystkim wkład w powstanie Światowej Organizacji Zdrowia. Poza wspomnianym już udziałem w konferencji w Paryżu i Nowym Jorku uczestniczył w latach 1947-1948 w pracach grupy ekspertów ds. przygotowania 6 rewizji międzynarodowej klasyfikacji chorób i przyczyn zgonów oraz w pierwszym Światowym Zgromadzeniu Zdrowia, które odbyło się w Genewie w dniach 24.06-24.07.1948 r. i faktycznie wprowadziło w życie ŚOZ (29-31).

W 1957 r. został szóstym laureatem prestiżowej nagrody Fundacji *Léon'a Bernard'a*, którą powołano ku pamięci jednego z założycieli Organizacji Zdrowia Ligi Narodów. Zarząd Fundacji od 1948 r. działa przy ŚOZ, a nagrodę przyznaje się w czasie ceremonii na Światowym Zgromadzeniu Zdrowia. Nagroda (medal z brązu i kwota 2500 CHF) jest przydzielana w zależności od posiadanych środków finansowych, obecnie co dwa lata. Pierwszym laureatem w 1951 r. był uczestnik prac w Paryżu i Nowym Jorku prof. *Renè Sand* z Belgii, drugim w 1952 r. – prof. *Charles-Edward Amory Winslow* z USA, bakteriolog, a nie lekarz, twórca pierwszej definicji zdrowia publicznego (32,33). *M. Kacprzak* był honorowym członkiem *American Public Health Association* (34,35).

Gwoli prawdzie trzeba odnotować aktualne sugestie z prasy lekarskiej, że tzw. nakaz pracy dla lekarzy, który wprowadzono w 1950 r. i odwołano w 1958 r. (36-38) był związany z przedwojennymi poglądami *Kacprzaka* o tzw. rozsiedleniu lekarzy (39). Po wojnie *Kacprzak* nie zmienił zadania, a być może miał też siłę oddziaływania na ówczesne władze (40-43). W *Gazecie Lekarskiej* czytamy zatem: „Płynące ze szlachetnych pobudek wnioski prof. *Marcina Kacprzaka* realizowali urzędnicy: ministrowie *J. Sztachelski* i *B. Kożusznik* oraz dyrektor departamentu *Z. Grynberg*” (44).

Jako darczyńca, po wojnie pomagał szkole w Lelicach. Ze swoich pieniędzy ufundował dla niej bibliotekę, gabinet lekarski, gabinet przyrodniczy z pełnym umeblowaniem, radioodbiornik „Bolero”, rzutnik, aparat fotograficzny, komplet płyt z nagraniami klasycznej muzyki polskiej oraz sztandar, który przekazał 23 czerwca 1968 r. w czasie ostatniego przed śmiercią

pobytu w szkole. Przesyłał też pewne sumy pieniężne na nagrody dla wyróżniających się uczniów i zakup pomocy szkolnych. Dzięki jego interwencjom do Lelic przyjeżdżał ambulans dentystyczny. Nazywano Go tam „nasz doktor” (45). W dniu 19 lipca 1964 r. otrzymał honorowe obywatelstwo miasta Płocka (46,47), jego imię nosi Wojewódzki Szpital Zespolony w Płocku oraz Szkoła Podstawowa w Starym Cykarzewie k. Częstochowy. W maju 2006 r. szkole podstawowej w Lelicach nadano imię Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

W 1960 r. razem z żoną *Wandą Żebrowską-Kacprzakową* przekazali w formie darowizny 500 000 zł. do PTH na „Nasze Stypendium” przeznaczone na ułatwienie młodym naukowcom dalszego kształcenia się lub prowadzenia pracy badawczej w dziedzinie ochrony zdrowia, higieny i epidemiologii. Pieniądze te pochodziły m.in. ze sprzedaży niewielkiego majątku żony, zarekwirowanego po wojnie i zwróconego w 1956 r. (48).

Charakterystyczną cechą Jego działalności jest wstawiennictwo za grupami społecznymi, które są w gorszym położeniu duchowym i materialnym. W jego oczach byli to chłopi, dzisiaj można wymienić wiele innych grup. Jak chyba nikt inny rozumiał związek trudnej sytuacji życiowej ze stanem zdrowia. Dzisiaj świat naukowy wnikliwie analizuje zjawisko znane pod nazwą nierówności w zdrowiu na tle czynników kulturowych, społecznych, ekonomicznych i politycznych. Zmniejszenie nierówności w zdrowiu poprzez wyrównywanie różnic społecznych jest przedmiotem intensywnych prac w wielu krajach. Prace takie podejmowane są także przez gremia międzynarodowe, takie jak ŚOZ, w tym np. Deklaracja z Rio, oraz Unia Europejska. Profesor *Marcin Kacprzak* był pionierem tego sposobu myślenia i działania. W 1957 r. pisał o promocyjnej funkcji medycyny – załączku promocji zdrowia. Dlatego fałszywe są – wygłaszane gdzieniegdzie – opinie, że „kacprzakowskie zdrowie publiczne jest już przeżytkiem”. Non Omnis Moriar.

Autorki dziękują pracownikom Działu Informacji, Dokumentacji Naukowej z Biblioteką NIZP-PZH, a także p. prof. D. Naruszewicz-Lesiuk i mgr E. Buczak-Stec oraz pracownikom Warszawskiego Uniwersytetu Medycznego za pomoc w gromadzeniu dokumentacji.

PIŚMIENNICTWO

1. Marcin Kacprzak. Teczka akt osobowych z PZH
2. Marcin Kcprzak. Teczka akt osobowych z WUM.
3. Kostanecki S. Młodość Marcina Kacprzaka. Notatki Płockie 1968; 13 (4): 3-9. <http://mazowsze.hist.pl/article.php?id=4763>
4. Przyszlak J. Ostatni pobyt Marcina Kacprzaka w Płocku. Notatki Płockie 1968; 4(48)15-16.

5. Korespondencja doktora Marcina Kacprzaka z doktorem Aleksandrem Macieszą z lat 1926-1933. Notatki Płockie 1968; 48(4):10-14.
6. Korczak C. Profesor Marcin Kacprzak. Higienisci polscy. Tom I. Hygeia 63. Warszawa: PTH; 2000: 100-104.
7. Zdunkiewicz L. Marcin Kacprzak 1888-1968. Jubileuszowy zjazd naukowy Polskiego Towarzystwa Epidemiologów i Lekarzy Chorób Zakaźnych. Sesja historyczna. Kielce 1985;31-33.
8. Manicki J. (red). *Dzieje uczelni medycznych w Warszawie w latach 1944 - 1960*. PZWL, Warszawa 1968: 238-242.
9. Naruszewicz-Lesiuk D. Rola Państwowego Zakładu Higieny w perspektywie historycznej. *Przeegl Epidemiol* 2008; 62 (4): 687 – 695.
10. Wdowiak L, Bojar I, Steć A, Szwiec I. Marcin Kacprzak jako współtwórca idei medycyny społecznej w Polsce. *Zdr Publ* 2007; 117(1):3-5.
11. Tygodnik Ciechanowski. Piąty zjazd absolwentów szkół w Gołotczyźnie. 04.08.2004. http://tc.ciechanow.pl/aktualnosc-2724/piaty_zjazd_absolwentow_szkol_w_golotczyznie.html
12. Hirszfeld L. Historia jednego życia. Warszawa: Czytelnik; 2000: 106,251.
13. Gromulska M. Państwowy Zakład Higieny w czasie wojny w latach 1939-1944. *Przeegl Epidemiol* 2008; 62(4): 719-725.
14. Dusińska H, Gliński JB, Zambrzycka M. (red.). Rudka – sto lat w służbie zdrowia. Warszawa: Samodzielny Specjalistyczny Zespół Zakładów Opieki Zdrowotnej w Rudce; 2008. <http://rudka.com.pl/index.php?id=12>
15. Gromulska M. Filie Państwowego Zakładu Higieny. *Przeegl Epidemiol* 2008; 62(4): 705-717.
16. Kałużewski S. Przyczynek do historii Państwowego Zakładu Higieny w latach 1945 – 1997. *Roczniki Państwowego Zakładu Higieny* 1998; 49 (supl.): 101-112.
17. United Nations, World Health Organization, Interim Commission. Official records of the World Health Organization No 1. Minutes of the Technical Preparatory Committee for the International Health Conference held in Paris from 18 March to 5 April 1946. http://whqlibdoc.who.int/hist/official_records/1e.pdf
18. United Nations, World Health Organization, Interim Commission. Proceedings and final acts of the International Health Conference held in New York from 19 June to 22 July 1946. June 1948. http://whqlibdoc.who.int/hist/official_records/2e.pdf
19. Uniwersytet Medyczny w Łodzi. Pierwsze lata. <http://www.umed.lodz.pl/65lat/?dir=part1&mn=p4>
20. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 października 1949 r. w sprawie założenia Akademii Lekarskich w Warszawie, Krakowie, Poznaniu, Lublinie i Wrocławiu. *Dz.U.* 1949 nr 58 poz. 450.
21. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 marca 1950 r. w sprawie zmiany nazwy wyższych szkół akademickich, podległych Ministrowi Zdrowia. *Dz. U.* 1950 nr 9. Poz. 92.
22. Lewartowski B. Profesor Edward Rużyłło: nauczyciel, wychowawca, organizator. *Postępy Nauk Medycznych* 2009; 4:321-322.
23. Państwowy Zakład Higieny. Wykaz publikacji 1918-1967. Warszawa: PZH; 1969.
24. Demel M. Kacprzak Marcin. Z dziejów promocji zdrowia w Polsce. Tom I-II. Kraków: Akademia Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie; 2000:151-2.
25. Kacprzak M. Tuberculosis and fertility. *The American Journal of Hygiene* November 1924; 4(6):605-638.
26. Lepieszyńska O. Rozwój komórek z żywej materii bezkomórkowej. *Problemy* 1951; 59(2):85-88.
27. Łysenko T. Nowe dane naukowe o gatunku biologicznym. *Problemy* 1951; 61(4):232-239.
28. Kacprzak M. *Poradnik kontrolera sanitarnego*. Warszawa, PZWL 1953: III.
29. World Health Organization. Official records of the World Health Organization no 11. Report of expert committees and other advisory bodies to the Interim Commission. Geneva 1948: 23-38. http://whqlibdoc.who.int/hist/official_records/11e.pdf
30. World Health Organization. Official records of the World Health Organization no 13. First World Health Assembly, Geneva 24 June to 24 July 1948. Geneva, December 1948. http://whqlibdoc.who.int/hist/official_records/13e.pdf
31. Doull J.A, Kramer M. The First World Health Assembly. *Public Health Reports* (22 October) 1948; 63(43): 1379-1403.
32. World Health Organization. The Léon Bernard Foundation Prize. <http://www.who.int/governance/awards/bernard/en/index.html>
33. Yale School of Public Health. Public Health at Yale 1880s - 1960s. Charles-Edward Amory Winslow (1877-1957). <http://publichealth.yale.edu/about/history/index.aspx>
34. American Association of Public Health. Personals, Deaths and Conferences. *American Journal of Public Health* 1971; 61(6):1275-1276.
35. Brzeziński ZJ. Marcin Kacprzak. *Nauka Polska* 1967; 1:62-66.
36. Ustawa z dnia 7 marca 1950 r. o planowym zatrudnieniu absolwentów średnich szkół zawodowych oraz szkół wyższych. *Dz.U.* 1950 nr 10 poz. 106
37. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 18 listopada 1950 r. w sprawie zasiłków osiedleńczych oraz zwrotu kosztów przeniesienia fachowych pracowników służby zdrowia. *Dz.U.* 1950 nr 55 poz. 501.
38. Ustawa z dnia 2 lipca 1958 r. o nauce zawodu, przyuczaniu do określonej pracy i warunkach zatrudniania młodocianych w zakładach pracy oraz o wstępnym stażu pracy. *Dz.U.* 1958 nr 45 poz. 226.
39. Wasilewski Z. Ostatnia ustawa zdrowotna w II Rzeczypospolitej. *Lekarze w II Rzeczypospolitej* (25). *Gazeta Lekarska* 2008; 210(6): 36-39.
40. Serejski J. Wpływ poglądów Marcina Kacprzaka na praktykę higieny szkolnej. *Zdr Publ* 1990; 101 (11):644-648.
41. Brzeziński ZJ. Marcin Kacprzak (1888-1968). *Nauka Polska* 1969; 1:184-188.
42. Kirschner H. 100-lecie urodzin prof. Marcina Kacprzaka. *Zdr Publ* 1988; 99(11):545-549.

43. Kirschner H. Postać Marcina Kacprzaka na tle rozwoju medycyny społecznej w Polsce. *Archiwum Historii i Filozofii Medycyny* 1988; 51(1):89-100.
44. Wiśniewski Z. Lekarz społecznik lekarz zawodowiec? Lekarze w II Rzeczypospolitej (5). *Gazeta Lekarska* 2006; 184(4): 32-33.
45. Morawska B. Nasz doktor. *Notatki Płockie* 1962; 1(23): 39-40. http://mazowsze.hist.pl/files/Notatki_Plockie/Notatki_Plockie-r1962-t7-n1_23/Notatki_Plockie-r1962-t7-n1_23-s39-40/Notatki_Plockie-r1962-t7-n1_23-s39-40.pdf
46. Nowy honorowy obywatel miasta. *Notatki Płockie* 1964; 3(29): 11-12.
47. Kacprzak M. Przemówienie prof. d-ra Marcina Kacprzaka wygłoszone w dniu 19 lipca b.r. po otrzymaniu honorowego obywatelstwa miasta Płocka na uroczystej sesji MRN i MKFJN. *Notatki Płockie* 1964; 3(29): 11-12.
48. Polskie Towarzystwo Higieniczne. Fundusz im. Marcina i Wandy Kacprzaków. http://www.pth.pl/historia.php?id_info=6&id_menu_left=41&sub_id_info_d=

Otrzymano: 03.01. 2012 r.

Zaakceptowano do druku: 27.02.2012 r.

Adres do korespondencji:

Dr hab.n.med. Dorota Cianciara

Zakład Epidemiologii i Promocji Zdrowia

Szkoła Zdrowia Publicznego

Centrum Medyczne Kształcenia Podyplomowego

ul. Kleczewska 61/63, 01-826 Warszawa

tel. (022) 56 01 150, e-mail:dorotac@cmkp.edu.pl